

UDK 262.3(497.5-3Srijem)“16/17”
[261:338] (497.5-3Srijem)“16/17”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. 11. 2013.

Prihvaćeno za objavljivanje: 28. 3. 2014.

MATERIJALNE PRILIKE SRIJEMSKJE BISKUPIJE KRAJEM 17. STOLJEĆA I U 18. STOLJEĆU

Dubravka BOŽIĆ BOGOVIĆ, Osijek

U radu su prikazane materijalne prilike u Srijemskoj biskupiji krajem 17. st. i u 18. st., do kraja njena samostalnog postojanja 1773. godine. Materijalne se prilike analiziraju utvrđivanjem biskupijskih i svećeničkih posjeda i prihoda te posjeda i prihoda mjesnih crkava, kao i na osnovi crkvenih objekata i opreme. Analizom je utvrđeno da su materijalne prilike u kojima se nalazila Srijemska biskupija bile osobito teške u prvim desetljećima nakon oslobođenja od osmanske vlasti, ali da se ni u narednom razdoblju nisu bitno poboljšale. Biskupija nije imala katedralu ni vlastitih posjeda, osim prihoda prepoziture Kaptol, biskupima su svjetovne i vojne vlasti osporavale pravo ubiranja desetine, a župnici su živjeli od davanja vjernika kojih je bilo malo i koji su većinom bili lošeg materijalnog statusa. Iako su sve župe i gotovo sve filijale imale svoje crkve ili kapele, opće nepovoljne okolnosti odrazile su se u kvaliteti njihove izgradnje i opremi pa je većina ovih objekata bila manjih dimenzija te skromno ili nikako ukrašena.

KLJUČNE RIJEČI: *Srijemska biskupija, kraj 17. i početak 18. stoljeća, biskupski prihodi, svećenički prihodi, crkvene građevine.*

Uvod

Ukoliko se povijesti institucija Katoličke Crkve te crkvenoj i vjerskoj povijesti uopće pristupa kao kompleksnom fenomenu, nastojeći istraživanjem obuhvatiti različite vidove vjerskoga života u prošlosti, jedno od pitanja koje se nameće istraživačima jest i ono o materijalnim uvjetima u kojima je živio i djelovao kler kao i o materijalnim uvjetima u kojima se odvijao kult. U tu je svrhu stoga potrebno istražiti beneficije, biskupijske posjede i prihode biskupa i nižega klera i drugih vjerskih službenika, imovinu i prihode mjesnih crkava, ali i sakralne objekte, njihov broj, vrstu, stanje, opremljenost i drugo. Također, osim onoga očitoga da su materijalne prilike općenito jedan od važnih čimbenika koji utječe na većinu ljudskih djelatnosti, pa tako i u području religijskoga i vjerskoga, treba istaknuti da je Tridentski koncil (1545. – 1563.) donio niz odredbi s ciljem osiguravanja

dostojanstva i autoriteta svećeničke službe pa je, među ostalim, naglasio i potrebu da se svećenicima osiguraju primjereni materijalni uvjeti i prihodi. Kako bi se osiguralo dostojanstvo službe, svećenicima je bilo zabranjeno bavljenje svjetovnim poslovima, osobito onim zanimanjima koja su se smatrala sramotnima te time i nedopuštenima, a da bi ove odredbe bile provedive, svećenstvu je trebalo osigurati prihode za ostvarivanje zadovoljavajućega životnog standarda. Kler je bio taj koji je u najvećoj mjeri smatran odgovornim za materijalne probitke Crkve na području svoje jurisdikcije. Tako su župnici morali voditi brigu ne samo o vjerskim i administrativnim nego i o materijalnim poslovima župe, a od biskupa se, među ostalim, očekivalo da bude osoba vješta u praktičnim stvarima i upravljanju materijalnim dobrima, što je jedna od osobina koje su se ispitivale kod kandidata prilikom istražnog postupka za imenovanje biskupa.¹

Analiza materijalnih prilika u kojima je djelovala Srijemska biskupija potkraj 17. stoljeća i u 18. stoljeću pokazuje se vrlo zanimljivom jer omogućava praćenje prilika u kojima se našla ova biskupija u razdoblju od oslobođenja najvećega dijela istočne Hrvatske od osmanske vlasti tijekom Bečkoga rata (1683. – 1699.) pa do kanonskog ujedinjenja Srijemske i Bosanske ili Đakovačke biskupije 1773. godine. Budući da je Srijemska biskupija obuhvaćala područje istočnoga Srijema, Karlovačkim mirom 1699. godine samo se jedan njezin dio našao u sastavu Habsburške Monarhije, dok je jugoistočni dio ove, ionako teritorijalno male, biskupije ostao u Osmanskom Carstvu, sve do Požarevačkoga mira 1718. godine kada dolazi pod habsburšku vlast. Nakon kanonskog ujedinjenja Srijemske i Bosanske ili Đakovačke biskupije njima su 1776. godine bili pridruženi Osijek i Petrovaradin, do tada izuzete župe pod jurisdikcijom ostrogonskog nadbiskupa, a 1780. godine i deset župa Zagrebačke biskupije zapadno od Slavenskoga Broda te sedamnaest župa Pečuške biskupije u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu. Na taj se način tek potkraj 18. stoljeća cijeli Srijem našao u sastavu jedne biskupije.

Srijemska se biskupija suočavala s osobitim teškoćama u prvim desetljećima nakon oslobođenja od osmanske vlasti. Kako je već rečeno, dio biskupije ostao je u sastavu neprijateljskog islamskog Osmanskog Carstva, a pogranični položaj ostatka njezina teritorija izlagao ju je stalnoj nesigurnosti u vremenu ratnih sukoba, ali i u razdobljima mira kada je bujalo razbojništvo. Općenito, rijetka naseljenost, mali broj župa i katolika, značajan udio pravoslavnog stanovništva te opće siromaštvo dodatno su otežavali ionako teške prilike. Uspostava redovite crkvene organizacije u takvim je uvjetima bila otežana pa srijemski biskupi nisu boravili ni dolazili u svoju biskupiju u kojoj nisu ni imali svoju rezidenciju. Srijemski biskupi u Srijemu nisu imali ni svojih posjeda budući da je područje biskupije bilo ili u sastavu privatnih veleposjeda ili obuhvaćeno vojnokrajškim sustavom. Svećenika je bilo malo, prihodi im nisu bili osigurani, a crkve su bile u vrlo lošem, pretežno ruševnom stanju. Određeno se poboljšanje osjetilo nakon sklapanja Požarevačkog mira 1718. godine i imenovanja Franje Vernića (1716. – 1729.) na srijemsku biskupsku stolicu. Vernić je prvi srijemski biskup koji je boravio u svojoj biskupiji i ondje obavljao biskup-

¹ Žan DELIMO, *Katolicizam između Lutera i Voltera*, Novi Sad, 1993., str. 76–77 247, 301–311; R. PO-CHIA HSIA, *The world of Catholic renewal 1540–1770*, Cambridge (UK), 1998., str. 119. Pitanja o biskupu prilikom istražnog postupka za imenovanje vidi u: *Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, Monumenta croatica Vaticana, Posebna izdanja 2 (prir. Antun DEVIĆ – Ilija MARTINOVIĆ), Zagreb, 1999., str. 26–27 (ASV, *Processus consist.*, vol. 137, ff. 63v–65r).

ske funkcije, ali je redovita biskupijska administracija uspostavljena tek sredinom tridesetih godina 18. stoljeća, u vrijeme biskupa Ladislava Szörényija (1733. – 1749.). Sklapanje Beogradskog mira 1739. godine, kojim su na neko vrijeme prekinuta ratna neprijateljstva između Osmanskog i Habsburškog Carstva, te priljev većeg broja katolika u Srijemsku biskupiju, nakon što je Beograd ponovno pao pod osmansku vlast, utjecali su na djelomično poboljšanje prilika u biskupiji.²

Istraživači crkvene i vjerske povijesti Srijemske biskupije u desetljećima koja su slijedila nakon oslobođenja od osmanske vlasti suočeni su s problemom oskudne neobjavljene izvorne građe sačuvane u domaćim arhivima. Ova činjenica ne čudi ako se zna da je riječ o razdoblju koje je u značajnoj mjeri obilježeno ratnom nesigurnošću i još uvijek nepotpuno uređenom crkvenom organizacijom. Kao što je rečeno, biskupi Srijemske biskupije sve do dvadesetih godina 18. stoljeća u njoj nisu ni boravili, biskupija nije imala ustrojen kaptol, biskupijski arhiv i arhivi župa ili nisu postojali ili su dokumenti nastali u njima izgubljeni tijekom kasnijih godina. S obzirom na sačuvanost i dostupnost arhivske građe za istraživanje materijalnih prilika Srijemske biskupije krajem 17. i u 18. st. posebno se vrijedni podatci nalaze u arhivskom gradivu iz Tajnog Vatikanskog arhiva koje je objavljeno u ediciji *Monumenta croatica Vaticana*, pod naslovom *Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*.³ Među objavljenim izvorima za proučavanje teme ovoga rada zanimljivi su izvještaji biskupa u kojima opisuju stanje u svojoj biskupiji te spisi o imenovanju biskupa. Naime, prilikom istražnog postupka za imenovanje biskupa nisu se, nizom standardiziranih pitanja, ispitivale samo osobine kandidata nego su postavljana i pitanja o samoj biskupiji pa se, među ostalim, ispitivalo o općim materijalnim prilikama područja, o biskupskom dvoru i katedralnoj crkvi te drugim sakralnim objektima, crkvenoj opremi, crkvenim i svećeničkim posjedima, primanjima i povlasticama. Podatci o materijalnim prilikama sadržani su i u pismima koja su svećenici, biskupi, misionari, vizitatori i drugi upućivali Kongregaciji za širenje vjere i koje je ona koristila za raspravu na svojim generalnim mjesečnim sjednicama, a koji se čuvaju u Povijesnom arhivu Kongregacije za širenje vjere. Ovi su dokumenti objavljeni u dva sveska spomenute edicije *Monumenta croatica Vaticana* pod naslovima *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 17. stoljeće*⁴ i *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*.⁵ Nadalje, različiti vrijedni podatci za razdoblje od tridesetih godina 18. stoljeća pa do kanonskog ujedinjenja Srijemske i Bosanske ili Đakovačke biskupije nalaze se u zapisima kanonskih vizitacija

² *Kanonske vizitacije – Srijem (1735.–1768.)* (ur. Stjepan SRŠAN), Državni arhiv u Osijeku – Biskupija Đakovačka i Srijemska, Osijek, 2006., str. X-XI; Emerik GAŠIĆ, *Kratki povijesni pregled biskupija Bosansko-đakovačke i Srijemske*, Osijek, 2000., str. 46–47, 65; Matija PAVIĆ, »Biskupija sriemska (1699.–1773.)«, *Glasnik Biskupija bosanske i sriemske*, tečaj XXV, 1897, str. 127, 143–144, 153.

³ *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, br. 4, Zagreb, 1998.; *Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, 1999.

⁴ *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, br. 5, Zagreb, 1999.; *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 17. stoljeće*, Monumenta croatica Vaticana, Posebna izdanja 3 (prir. A. DEVIĆ), Zagreb, 2000.

⁵ *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, br. 9, Zagreb, 2003.; *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, Monumenta croatica Vaticana, Posebna izdanja 5 (prir. A. DEVIĆ), Zagreb, 2003.

u kojima se osobita pozornost posvećivala upravo posjedima i prihodima mjesne crkve i svećenstva. U njima se također nalaze podatci o mjesnim crkvama i drugim sakralnim objektima kao što su kapelice, župni dvorovi, križevi, groblja i slično, a posebno su detaljno bilježeni podatci o izvorima financiranja i prihodima mjesnih crkava, župnika i drugih vjerskih službenika. Međutim, najranije kanonske vizitacije Srijemske biskupije potječu iz sredine tridesetih godina 18. stoljeća, a vizitatori su župe pohodili sedam puta: 1735., 1743., 1746., 1763., 1765., 1766. i 1768. godine.⁶ Kao izvor također mogu poslužiti i popisi posjeda, naselja i stanovništva što su ih provodile svjetovne vlasti u promatranom razdoblju te drugi dokumenti.

Biskupski prihodi

Uobičajeni izvori prihoda biskupa, svećenika i crkava bili su davanja s crkvenih posjeda, ubiranje crkvene desetine, iz koje se izdvajala šesnaestina za župnike, štola, milostinja te darovanja od strane vjernika. Uz to, postojala je i obveza patrona na područjima na koja se odnosilo njegovo patronatsko pravo da osigura izvore za materijalno održavanje crkvenih institucija dodjeljivanjem posjeda, financiranjem izgradnje vjerskih objekata ili neposrednim novčanim davanjima za održavanje klera. Habsburškim vladarima, kao hrvatsko-ugarskim kraljevima, Sveta je Stolica patronatsko pravo nad Srijemskom biskupijom priznavala od kraja 17. stoljeća. Međutim, prilike u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća bile su osobito složene pa je tek 1763. godine prestala nadležnost Kongregacije za širenje vjere nad Srijemskom biskupijom, što znači da je sve do tada njezino područje, kao i u vrijeme dok se nalazila »u krajevima nevjernika« (odnosno pod osmanskim vlašću), u određenim vidovima bilo smatrano misijskim područjem. Stoga je i Kongregacija trebala skrbiti o materijalnim potrebama biskupa i svećenika biskupije koja je bila pod njenom nadležnošću.

Darivanje ili priznavanje crkvenih posjeda na područjima netom oslobođenima od osmanske vlasti u osnovi nije bilo isključivo utemeljeno u patronatskome pravu nego se uklopilo u proces refeudalizacije Nove stečevine što su ga vodile državne vlasti. Prema planu uređenja novoosvojenih područja, što ga je sastavila potkomisija povjerenstva osnovanog u lipnju 1688. godine od strane Leopolda I., a koji je obuhvaćao pravna, crkvena, politička, vojna i komorska pitanja, bili su predviđeni uvjeti po kojima bi kralj, kao apsolutni gospodar Nove stečevine, bivšim vlasnicima, prema ratnome pravu, ustupio zemljišne posjede. Uvjet je bio da vlasnici mogu dokazati svoja posjedovna prava, a jedna od osnovnih zadaća povjerenstava upućivanih u netom oslobođene krajeve bila je upravo istraživanje i utvrđivanje prava bivših vlasnika posjeda.⁷

Srijemski biskupi nisu na valjan način uspjeli dokazati svoje vlastelinsko pravo. Činjenicu da su javne isprave o posjedovnim pravima srijemskih biskupa, ali i uspomene na njih, bile izgubljene zbog osmanske okupacije, iznijeli su Jeronim Boni i Mikelandelo de

⁶ *Kanonske vizitacije – Srijem (1735.–1768.)*, 2006.

⁷ Zrinka BLAŽEVIĆ, *Vitezovićeve Hrvatska između stvarnosti i utopije – Ideološka koncepcija u djelima postarlovackog ciklusa Pavla Rittera Vitezovića (1652.–1713.)*, Barbat, Zagreb, 2002., str. 62–64; Ive MAŽURAN, *Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702. godine*, Osijek, 2005., str. 34.

Negro, svjedoci u istražnom postupku za imenovanje Josipa Favinija (1701. – 1708.) na srijemsku biskupsku stolicu.⁸ Također, sâm je srijemski biskup Favini Kongregaciji za širenje vjere 1704. godine uputio molbu za posredovanje kod cara da mu se osigura kakav prihod jer, u protivnom, neće moći otići u svoju biskupiju, s obzirom na to da ondje nema ni rezidencije ni posjeda, jer su »rukopisi« koji dokazuju pripadnost Srijema biskupima »zlobno sakriveni« uslijed dvjestogodišnje osmanske vladavine nad tim dobrima.⁹

Veći je dio istočnoga Srijema, odnosno teritorij pod crkvenom jurisdikcijom srijemskih biskupa, 1697. godine bio darovan Liviju Odescalchiju, a negodovanje i nastojanja srijemskog biskupa Franje Janija (1678. – 1701.) da ostvari svoje pravo na posjed Srijema nisu urodili plodom.¹⁰ Istodobno, Pravoslavnoj je Crkvi u Srijemu, krajem 17. i početkom 18. stoljeća, carskim darovnicama bilo priznato pravo vlasništva nad posjedima Neradin i Bankovac, kako je zabilježeno prilikom popisa stanovništva i naselja 1702. godine.¹¹

Što se tiče prava srijemskih biskupa na ubiranje desetine, Caraffinom je povjerenstvu 1697. godine bila dana uputa da biskup i njegov kler imaju pravo na desetinu u Srijemu, ali se sam Caraffa o toj uputi negativno izjasnio. Usprkos činjenici da je 1700. godine novo Volckrino povjerenstvo srijemskom svećenstvu potvrdilo pravo na desetinu, ostvarivanje ovoga prava i dalje je nailazilo na stvarne teškoće u praksi te su se prijepori s pravoslavnim stanovništvom, komorskim vlastima i upraviteljima Odescalchijeva srijemskog vlastelinstva oko pitanja desetine pojavljivali i u prvim desetljećima 18. stoljeća.¹²

S obzirom na to da srijemski biskupi nisu dobili potvrdu svojih posjeda, da je pravo na ubiranje desetine bilo osporavano u praksi, dok je istodobno caru krajem 17. stoljeća bilo priznato patronatsko pravo nad Srijemskom biskupijom, moglo se očekivati da će se vladar pobrinuti makar za prihode srijemskih biskupa. Međutim, podatci u dostupnim izvorima ukazuju na činjenicu da srijemski biskupi u prvo vrijeme od cara nisu dobijali redovitu novčanu pomoć koja bi im osigurala život dostojan dodijeljene im službe i omogućila boravak u biskupiji. U istražnom postupku za Franju Janija svjedoci su ustvrdili da su prihodi srijemskoga biskupa oskudni, a u onome za Josipa Favinija da ih uopće nema.¹³ Istina, isusovac Ivan Farkaš je Kongregaciju za širenje vjere izvijestio o prihodima srijemskog biskupa koji su, prema njegovoj procjeni, 1704. godine iznosili više od 2 000 urni u vinu, dok mu podatci za prihode od pšenice nisu bili poznati. Međutim, ove je prihode ubirala

⁸ *Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, str. 75–89 (ASV, Arch. Concist. Processus consist. vol. 96; *Dataria Ap. Processus Datarie*, vol. 80, ff. 536v, 538v).

⁹ *Isto*, str. 36–39 (ASCPF, *SO CG*, vol. 547, ff. 96rv, 98v). O problemima oko pripadnosti Srijema vidi i u: Darko VITEK, »Razilaženja oko pripadnosti Srijema; bečki Dvor, Hrvatski Sabor i biskup Franjo Jany«, *Povijesni prilozi*, br. 25, Zagreb, 2003., str. 163–174.

¹⁰ HDA, Zagreb, *Neoregistrata acta*, Z-2657, fasc. 973., nr. 13. Srijemski biskup Franjo Jani se 22. studenog 1699. godine protivio uvođenju Livija Odescalchija u Srijemsko Vojvodstvo. – HDA, Zagreb, *Neoregistrata acta*, Z-2658, fasc. 987., nr. 62. – Iločki zapovjednik i franjevci srijemski župnici 22. studenog 1688. godine svjedoče da je, »do kada seže ljudsko sjećanje«, jedino srijemski biskup imao u Srijemu zemaljsku vlast.

¹¹ Tade SMIČIKLAS, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije. Drugi dio: Spomenici u Slavoniji u XVII. vijeku (1640–1702)*, Zagreb, 1891., str. 301–302.

¹² Radoslav LOPAŠIĆ, »Slavonski spomenici za XVII. viek. Pisma iz Slavonije u XVII. vieku (1633.–1709.)«, *Starine*, Knj. XXX, Zagreb, 1902., str. 144; Slavko GAVRILLOVIĆ, *Srem od kraja XVII do sredine XVIII veka*, Novi Sad, 1979., str. 27, 29, 31–32.

¹³ *Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, str. 269–286, 75–89 (ASV, Arch. Nunz. Vienna, *Processus canonici*, vol. 268; ASV, Arch. Concist. *Processus consist.* vol. 96; *Dataria Ap. Processus Datarie*, vol. 80, ff. 536v, 538v).

Komora, a ne biskupija. Stoga ne čudi da je Favini opetovano Kongregaciju izvješćivao o svojim (neuspjelim) pokušajima da osigura prihode od Dvora. Naizgled, probleme uzdržavanja srijemskoga biskupa uspio je riješiti ugarski primas Leopold Kolonić koji je 1704. godine za srijemskog biskupa Favinija na Dvoru isposlovao pravo na srijemsku desetinu i pomoć od 1 000, odnosno 3 000 rajnskih forinti. Međutim, Favini nije primio prihode od desetine, ni novčanu pomoć jer se »Carsko Veličanstvo« našlo u teškoćama zbog »nereda« u Kraljevstvu te »brojnih ratova« koji su povećavali državne troškove. Godine 1705. srijemski vikar Luka Natali izvijestio je da srijemski biskup nema nikakvog izvora uzdržavanja ni prihoda, a sam je srijemski biskup Favini još 1708. godine, neposredno prije nego je obolio, Kongregaciji za širenje vjere iz Beča pisao da će učiniti sve kako bi na Dvoru isposlovao prihode za život.¹⁴

Ni Favinijev nasljednik Petar Bakić (1710. – 1716.) kao srijemski biskup nije imao sigurne prihode. Dapače, zbog bijede u kojoj se našao bio je prisiljen moliti za besplatno izdavanje bula potvrde ili da mu se osiguraju sredstva kojima bi podmirio propisane takse za njihovo izdavanje.¹⁵ Problem uzdržavanja srijemskih biskupa nije bio riješen ni u narednim godinama. Naime, u istražnom postupku za imenovanje Franje Vernića srijemskim biskupom, vođenom 1717. godine, svjedok Juraj barun Knežević od Pejačevića izjavio je kako ne zna pravu vrijednost biskupova prihoda, ali kako je čuo da se penje do oko 10 000 forinti te se sastoji od desetine žita, vina i drugih namirnica. Međutim, dodao je da je taj prihod tijekom više godina uzimala Komora, dok je biskup vodio bijedan život.¹⁶ Položaj biskupa Vernića ipak je bio povoljniji od položaja njegovih prethodnika s obzirom na to da mu je nakon imenovanja na srijemsku biskupsku stolicu od pape Klementa XI. bilo dopušteno zadržati prepozituru Kaptol koja, međutim, nije bila trajni posjed biskupske menze nego se svakom novom biskupu dodjeljivala posebnom carskom podjelbom. Ipak, zahvaljujući ovome posjedu, goruće pitanje uzdržavanja srijemskih biskupa bilo je riješeno makar u najosnovnijim potrebama. Ali prepozitura Kaptol pripadala je manjim vlastelinstvima koja nisu donosila osobito visoke prihode te se procjenjuje da su oni godišnje iznosili oko 1 700 forinti. Naime, kako se vidi iz popisa sastavljenog 1721. godine, prepozitura Kaptol obuhvaćala je svega 189 kuća, imala nešto više od 900 jutara obrađene zemlje, 500 kosaca sijena i 400 motika vinograda, šljivike, košnice, dvadeset pet mlinova i stočni fond od oko 450 goveda, još toliko ovaca i koza te preko 1 200 svinja. Budući da ovakvi prihodi nisu bili dovoljni za dostojno uzdržavanja biskupa, Vernić se obratio caru molbom da mu se osigura pravo na desetinu u Srijemu koju je ondje ubirala komorska uprava. Mada ovoj biskupovoj molbi nije bilo udovoljeno, car Karlo VI. odlučio je 1723. godine da će se srijemskim biskupima plaćati godišnje 1 200 forinti, što su u tromjesečnim obrocima isplaćivale komorske vlasti u Osijeku. Iako se i dalje nije radilo o značajnijim prihodima, ipak su ovom odlukom donekle bili uređeni prihodi srijemskih biskupa. Što se tiče kaptolske prepoziture, Dvorska je kancelarija 1770. godine, u vrijeme kada se razma-

¹⁴ *Dakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, str. 36–41, 42–44, 45–54, 89–90 (ASCPF, SOCG, vol. 547, f. 97r, 98r, ff. 96rv, 98v, ff. 270rv, 273r, ff. 271rv, 274rv, vol. 549, ff. 118r, 119v, vol. 550, ff. 363r–366v, vol. 562, f. 367r).

¹⁵ *Isto*, str. 249–251, 265–267 (ASCPF, SOCG, vol. 602, ff. 57r–58v, 59v, vol. 603, ff. 405r–407).

¹⁶ *Dakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, str. 321–333 (ASV, Arch. Nunz. Vienna, *Processus canonici*, vol. 341).

tralo sjedinjenje Srijemske i Bosanske ili Đakovačke biskupije, predložila carici Mariji Tereziji da se prihodi Kaptola osnuje u Đakovu katedralni kaptol, što je neposredno prije sjedinjenja ovih dviju biskupija i bilo učinjeno.¹⁷

Od vremena srijemskoga biskupa Josipa Vernića pa sve do kraja samostalnog postojanja Srijemske biskupije prihodi srijemskih biskupa nisu se u bitnome promijenili te su se svodili na godišnji novčani prihod koji je, u ime desetine koju je prikupljala Komora, car doznačio kao pomoć srijemskih biskupima te na prihode prepoziture Kaptol. U različitim iskazima o prilikama u Srijemskog biskupiji koje su iznosili svjedoci u istražnim postupcima za imenovanje biskupa spominju se različiti iznosi. Tako je 1729. godine fra Petar iz Osijeka, koji je obnašao službu definitora, u istražnom postupku za Gabrijela Patačića (1729. – 1833.) prenio podatak prema kojem srijemskom biskupu car osigurava godišnji prihod od 1 600 forinti, uz što biskup ima i prihode od prepoziture Kaptol, dok je gvardijan samostana sv. Ivana Kapistrana u Iloku fra Antun Babić kao jedini izvor prihoda srijemskoga biskupa naveo 1 500 forinti koji je davao car. Godine 1733. godine oba su svjedoka u istražnom postupku za srijemskoga biskupa Ladislava Szörenya (1733. – 1749.) navela da prihod biskupske menze godišnje iznosi 1 200 forinti. Prvi svjedok Dominik Antun Lorengo našao je da bi biskupu, radi njegova boljeg uzdržavanja, trebala biti darovana i tri neimenovana sela, ali se u iskazu ogradio od ovoga podatka kao neprovjerenoga. Drugi je svjedok, misionar i svećenik Godefrid Žigmund Fuchs, uz spomenuti novčani iznos, naveo i prihode prepoziture Kaptol. Oba se svjedoka mogu smatrati razmjerno pouzdanima budući da su osobno, često i duže vrijeme, boravila u Srijemu. Srijemski je biskup Nikola Givović (1752. – 1762.) dana 18. prosinca 1760. godine u Rim Kongregaciji Koncila uputio izvješće o prilikama u svojoj biskupiji u kojem već u uvodnom dijelu upozorava na neznatne prihode srijemskoga biskupa, navodeći ih kao jedan od razloga zbog kojih nije ispunio obvezu osobnog pohoda *ad limina* nego izvješće šalje preko svojega opunomoćenika kanonika Paulusa Bernarduma Giordania koji trenutno boravi u Rimu. Prema biskupovom izvješću, car je odredio da Komora u ime desetine srijemskom biskupu godišnje treba isplaćivati 1 200 forinti, ali je dio prihoda Komora zadržala pa stoga »s pićem i plodovima« cijela biskupija ima prihod od 1 140 forinti. Biskup Givović ne spominje prihode od prepoziture Kaptol, a njih ne spominju ni dvojica svjedoka u istražnom postupku za imenovanje posljednjeg biskupa samostalne Srijemske biskupije Ivana Paxyja (1762. – 1771.) nego navode samo godišnji prihod od Komore u ime desetine u iznosu od 1 200 forinti. Može se smatrati da oba svjedoka raspolažu pouzdanim podacima budući da je riječ o Jurju Bernathu, dvorskom službeniku koji je uključen u prikupljanje desetine, a uz to je i rođeni Srijemac, te o Ladislavu Bisztriczeyu, bilježniku i arhivaru Ugarske dvorske kancelarije, koji kao izvor svojih spoznaja o prilikama u Srijemskoj biskupiji navodi javne obavijesti te spise Ugarske dvorske kancelarije koje je, kao njezin arhivar, poznavao.¹⁸

¹⁷ HDA, Zagreb, 22, *Ugarska dvorska komora, Urbarski spisi i popisi posjeda*, kut. 8, fasc. 127, br. 26; M. PAVIĆ, »Biskupija srijemska (1699.–1773.)«, str. 143–144; Franjo HERMAN, *Sjedinjenje biskupija bosansko-đakovačke i srijemske*, Zagreb, 1941., str. 18. O prepozituri Kaptol vidi u: Josip BUTURAC, »Povijest Kaptola (Požega)«, *Kaptol 1221–1991*, Kaptol, 1991., str. 29–79.

¹⁸ *Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, str. 113, 115, 125, 126, 127, 165, 166, 167 (ASV, *Arch. Concist., Processus consist.*, vol. 117, vol. 120, ff. 555rv–571, vol. 150, ff. 486–498rv); *Isto*, str. 401–402 (ASV, *Congr. Concist., Relat. Dioec. Bosniensis et Sirmiensis*, vol. 138, fol. 47r–52-v).

Već je naglašeno da u prvim desetljećima nakon oslobođenja većeg dijela istočne Hrvatske od osmanske vlasti, sve do biskupa Vernića, srijemski biskupi nisu boravili u svojoj biskupiji pa su biskupijske funkcije ondje obavljali njihovi vikari. Na toj je funkciji u spomenutom razdoblju najvažnija osoba bio Luka Natali koji je od 1680. do 1720. godine gotovo neprekidno boravio u Srijemu ili njegovoj okolici, najprije kao svećenik i misionar, a zatim, vrlo brzo nakon dolaska, i kao provikar Srijemske biskupije te od 1685. godine kao generalni vikar beogradskog biskupa. Od 1688. godine do odlaska biskupa Franje Janija sa srijemske biskupske stolice obnašao je dužnost generalnog srijemskog vikara, a zatim do 1705. apostolskog vikara iste biskupije, kad je iznova bio postavljen za njena generalnog vikara. Godine 1708. bio je imenovan, a naredne godine posvećen za beogradskog biskupa te mu je iste godine papa Inocent XI. izdao breve za apostolski vikarijat krajeva između Save, Drave, Dunava i Tise, pri čemu je sam Natali, sve do 1712. godine, ponavljao molbe da mu se daju ovlasti i za Srijemsku biskupiju u kojoj biskup nije boravio.¹⁹ Kao osoba koja je obavljala različite dužnosti u crkvenoj hijerarhiji i koja je najneposrednije sudjelovala u crkvenom i vjerskom životu Srijema i okolnih krajeva te s obzirom na činjenicu da je tijekom četrdesetogodišnjega razdoblja uglavnom boravio u Nijemcima ili Vukovaru, povremeno u Osijeku i Iloku, a Srijem i njegovu neposrednu okolicu napustio je u svega nekoliko navrata, na kraće vrijeme, Luka Natali bio je duboko uključen u vjerski život i praksu u Srijemu iz čega su proizašla njegova brojna izvješća, pisma i molbe u kojima se nerijetko osvrće i na materijalne prilike Srijemske biskupije.

Tako je Luka Natali kao srijemski vikar od devedesetih godina 17. stoljeća Kongregaciji za širenje vjere redovito slao pisma u kojima je tražio pomoć kako bi se riješile teške materijalne prilike u kojima se nalazio. Cijeneci Natalijev rad i požrtvornost, Leopold Kolonić ne samo da ga je preporučivao Kongregaciji radi dobivanja pomoći nego mu je 1691. godine u svoje ime doznačio pedeset forinti koje su mu bile poslane posredstvom isusovačkog rektora u Varaždinu te superiora u Osijeku. Dvije godine kasnije Natali je Kongregaciju izvijestio da mu više nije moguće, kao do tada, uzdržavati se od milostinje jer su vjernici »koji su u ovim ratnim vremenima izgubili svoja dobra, jadni i ogoljeni te ne mogu uzdržavati ni sebe ni svoje obitelji«. Također, nije se usudio svojim molbama dodijavati Leopoldu Koloniću, koji ga je uzdržavao prethodnih šest godina, jer je kardinal u posljednje vrijeme imao velikih izdataka za uzdržavanje misija i svećenika te opskrbu crkava u Ugarskoj, Osijeku i Petrovaradinu. Stoga je Natali bio prisiljen obratiti se za pomoć Kongregaciji, što do tada nije činio.²⁰

Čini se da ovoj molbi nije bilo udovoljeno jer se Natali naredne, 1694. godine iznova obratio Kongregaciji radi opskrbe potrebnom hranom i odjećom, ponavljajući da više

¹⁹ HDA, Zagreb, *Neoregistrata acta*, Z-2657, fasc. 973., nr. 13; *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 17. stoljeće*, str. 683–685 (ASCPF, SOCG, vol. 502, f. 60rv, f. 62r); *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, str. 35–36, 57–62, 108–112, 126–129, 174–177 (ASCPF, SOCG, vol. 547, ff. 37r–38v, vol. 550, ff. 467r–469v, vol. 568, ff. 264r–265r, f. 265rv, f. 266rv, f. 279v, vol. 572, f. 246rv, f. 247r–248v, vol. 581, ff. 15r–20v); *Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, str. 502–505 (ASV, *Sec. brev.*, vol. 2246, ff. 9rv et 12r, f. 13. v).

²⁰ *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 17. stoljeće*, str. 690–692, 700–701 (ASCPF, SOCG, vol. 525, f. 177r, f. 174r, 179v, vol. 519, ff. 51r–52v).

nema prihoda od »ovoga bijednoga naroda« te da pomoć ne može naći ni na kojoj drugoj strani. Natali je istoga dana pisao tajniku Kongregacije naglasivši kako bi, da nije bilo pomoći koju mu je slao kardinal Kolonić, već ranije bio prisiljen napustiti Srijem i otići u Dalmaciju ili Dubrovnik. Također je ponovio da se više ne može uzdržavati, kao što je to činio proteklih petnaest godina, bez opterećivanja Kongregacije jer su vjernici teško stradali u ratovima i tatarskim provalama, a i on sam je »ostao ogoljen i jadan« nakon što su ga 12. rujna u Nijemcima opljačkali Tataři. Ovaj put Kongregacija je pokazala više razumijevanja te je u proljeće 1695. godine Nataliju dodijelila trideset škuda, ali samo jednokratno. Natali je potvrdio da ih je, prema odredbi Kongregacije, dobio od bečkoga nuncija. Uz izraze zahvalnosti ipak je dodao da ga bijeda u kojoj se nalazi ožalošćuje i navodi da moli za stalnu, godišnju potporu jer to je jedini način da mu se osigura dostojno uzdržavanje. Kongregacija je odlučila preporučiti ga Koloniću koji mu je i ranije osiguravao pomoć. Činjenicu da je Nataliju pomoć uistinu potrebna, jer živi u krajnjoj oskudici, te da bi bilo potrebno osigurati mu godišnju potporu, 1695. godine potvrdio je i bečki nuncij Sebastijan Antun Tanara. Svjedočanstvo o teškoćama koje je srijemski vikar podnosio, »nemajući prihode, trpeći glad i žeđ«, 1696. godine Kongregaciji su poslali i superior osječke isusovačke misije Mihael Majetić, misionar i njemački propovjednik Ivan Petar Purgholzer te vrhovni zapovjednik slavonske vojske Andrija Đurđević.²¹

U ljeto iste godine Natali je Kongregaciji ponovio molbu za pomoć jer je ostao »bez hrane i odjeće«, a zabrinutost je izrazio i zbog neobične suše koja je pogodila ionako osiromašen narod. U sažetku pripremljenom za generalnu sjednicu, na kojoj se raspravljalo o ovoj molbi, zabilježena je odluka od 30. siječnja 1696. godine, prema kojoj je Nataliju bilo određeno trideset škuda godišnje s obzirom na to da je Leopold Kolonić njegov rad procijenio vrlo korisnim. Na osnovi dostupnih izvora može se zaključiti da je Nataliju spomenuta godišnja pomoć bila redovito isplaćivana jer tijekom narednih godina Kongregaciji nije upućivao nove žalbe ili molbe vezane uz svoje uzdržavanje. Tek 1705. godine, dok je osobno boravio u Rimu radi podnošenja izvješća o prilikama u svojem vikarijatu, ponovio je molbu da mu se odredi godišnja potpora, i to u iznosu od najmanje 100 škuda. U korist svojega zahtjeva naveo je da ne prima godišnji prihod ni svećeničku mirovinu te da nema prihode od milostinje, dok se, istodobno, pokazuje potrebnim da zaposli dvije osobe koje bi mu pomagale »u kući i izvan nje«. Natali je naglasio da nitko, naravno, nije spreman spomenute poslove obavljati besplatno, ujedno upozorivši da bez pomoći u kućanskim i drugim svakodnevnim poslovima ne može kvalitetno obavljati svoju službu. Na Natalijevu molbu Kongregacija je odgovorila dodjeljivanjem godišnje pomoći od trideset škuda, jednokratnom isplatom pedeset škuda i namirivanjem putnih troškova za povratak u Srijem.²²

²¹ *Isto*, str. 703–709, 710–714 (ASCPF, *SOCG*, vol. 520, f. 74rv, ff. 75r–76v, vol. 521, f. 3rv, f. 4rv, ff. 5r, 9v, f. 2r, vol. 523, ff. 103rv, 104v, vol. 525, f. 176r).

²² *Isto*, str. 714–717, 719–720 (ASCPF, *SOCG*, vol. 525, f. 173r, ff. 175rv, 180v, vol. 529, ff. 155r–156v); *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, str. 57–62 (ASCPF, *SOCG*, vol. 550, ff. 467r–469v).

Svećenički prihodi

Ako su prihodi srijemskih biskupâ bili mali, a u prvim desetljećima nakon oslobođenja od osmanske vlasti sasvim nedostatni za osiguravanje životnih uvjeta primjerenih njihovoj službi, svećenički su prihodi bili još nesigurniji i nedostatniji, što se posebno odnosi na razdoblje do tridesetih godina 18. stoljeća. U osobito su se teškom položaju nalazili svjetovni svećenici u Srijemu kojima nisu bile osigurane župe s obzirom na to da su ih uglavnom zauzeli franjevci. Bez župničkih prihoda, bez udjela u prihodima od desetine, bez određene sigurnosti što je pružao redovnički život u zajednici i bez pomoći od strane Kongregacije za širenje vjere, ovi su se svećenici zatekli u nezavidnim okolnostima. Nadajući se rješenju svojih teškoća, kao bivši pitomci Kongregacije, upućivali su joj molbe tražeći da im osigura novčanu pomoć ili župu, ili da im dopusti odlazak u drugu misiju ili biskupiju. U dostupnim izvorima sačuvale su se molbe ovakvoga sadržaja što su ih Kongregaciji iz Srijema uputili Đuro Nižić, Pavao Blažević, Vid Ivanović, Matija Kraljić i Juraj Ivanović, ali se može zaključiti da su u navedenom razdoblju okolnosti djelovanja bile manje-više jednake za sve svjetovne svećenike.²³

Pomoć koju je Kongregacija slala svojim bivšim pitomcima bila je rijetka i ne naročito izdašna. Vid Ivanović je Kongregaciji iz Venecije, gdje se zadržao na putu za Srijem nakon završenog školovanja u Italiji, uputio desetak molbi da mu se osiguraju sredstva za život i povratak u domovinu jer mu pomoć koju je dobivao od opata Riccardija iz Dubrovnika, u iznosu od trideset novčića, kao što je napisao 1689. godine, nije bila dovoljna za preživljavanje. Godine 1705. izvijestio je da se ne može uzdržavati sa samo osamdeset cekina, koliko je iznosio njegov tadašnji prihod. Međutim, Kongregacija mu je 1687. godine dodijelila tek petnaest škuda za odjeću, a 1713. godine trideset škuda za troškove puta u zavičaj.²⁴

Nakon povratka u Srijem, razočaran uvjetima u kojima su svećenici bili prisiljeni djelovati te izostankom pomoći od strane Kongregacije, Vid Ivanović uputio joj je potkraj 1715. godine pismo puno gorčine, opisujući teškoće u kojima se našao zbog velika siromaštva naroda u Srijemu od kojega je uspijevao prikupiti vrlo malo misnih stipendija, najviše dvije mjesečno. Nemajući sredstava ni za odjeću ni za najnužnije životne potrebe, prihvatio je pomoć Andrije Natalija, župnika u Nijemcima i vikara beogradskog biskupa, od kojega je dobivao hranu. Ne skrivajući nezadovoljstvo i ogorčenost, Kongregaciji je prigovorio da pred svoje pitomce postavlja vrlo visoke zahtjeve, a zatim ih ostavlja na milost i nemilost teškim uvjetima života u »ovim opustošenim krajevima« u kojima je milostinju gotovo nemoguće prikupiti te su svećenici prinuđeni obrađivati zemlju kako bi preživjeli. Ivanović je zaključio da se »dobro sjeća« pravila kojih su se pitomci Kongregacije bili obvezni pridržavati, a koja su uključivala poštivanje prisege da će se posvetiti službi u svojem zavičaju te da će svake godine slati izvješće o radu. Ali, dodao je, isto se tako dobro sjeća

²³ *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 17. stoljeće*, str. 658–659, 717–718, 722–726 (ASCPF, SOCG, vol. 468, ff. 166r–167v, vol. 525, ff. 191r–192v, vol. 535, ff. 27r–28v, ff. 241r–242v, vol. 536, ff. 384r–386v); *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, str. 182–183, 210–212, 257–258, 285 (ASCPF, SOCG, vol. 583, f. 215r–216v, vol. 597, ff. 220, 221v, vol. 602, f. 212v, vol. 609, f. 28v).

²⁴ *Isto*, str. 55–57, 197–198 (ASCPF, SOCG, vol. 551, ff. 314r–315v, vol. 589, ff. 483rv, 485v).

druge točke pravila koja u korist pitomaca određuje da će im, ukoliko se nađu u teškim misijama u kojima ne budu mogli osigurati nužna sredstva za uzdržavanje, ta sredstva godišnje isplaćivati Kongregacija. Ivanović je prigovorio da, s obzirom na potpuno osiromašenje naroda i činjenicu da se svećenici više ne mogu uzdržavati od milostinje, nije dovoljna utjeha Kongregacije koja bi, kao do sada, ostajala samo na riječima.²⁵

Od Požarevačkog mira 1718. godine, kada je i krajnji istočni dio Srijema i Srijemske biskupije došao pod habsburšku vlast, prilike su se u određenoj mjeri poboljšale, što se odrazilo i na materijalne uvjete u kojima je živio i djelovao srijemski kler. Ipak, ovakvi se zaključci ne mogu iščitati iz svjedočenja u istražnim postupcima za imenovanje biskupa. Tako svjedoci u istražnom postupku za srijemskoga biskupa Szörenya 1733. godine ističu kako u Srijemskoj biskupiji, budući da nema katedralne crkve, ne postoji ni nadarbinska ni crkvena imovina ni crkvene povlastice, ali da nema ni svećenika budući da su jedini dušebrižnici franjevci, a jednako su stanje dvadeset devet godina kasnije, 1762. godine, opisali i svjedoci u istražnom postupku za srijemskoga biskupa Paxyja. Godine 1760. srijemski biskup Nikola Givović, premda upozorava na loše stanje u svojoj biskupiji u kojoj je mali broj župa i vjernika, ipak iznosi i neke podatke koji pokazuju da se prilike s vremenom poboljšavaju pa, među ostalim, navodi da su se prihodi župa tijekom njegove tada desetogodišnje biskupske službe ipak povećali.²⁶

Nakon sklapanja Požarevačkog mira srijemski su biskupi napokon počeli dolaziti u svoju biskupiju i u njoj boraviti, a od vremena biskupa Szörenya, koji je prvu kanonsku vizitaciju obavio 1735. godine, biskupi su uglavnom redovito kanonski pohodili svoje župe pa je od toga vremena, upravo zahvaljujući podacima u zapisima kanonskih vizitacija koje su razmjerno detaljno navodile vrste i visinu prihoda te posjede župnika, moguće sustavnije i detaljnije analizirati materijalni položaj svećenstva u Srijemskoj biskupiji.

Podatci u kanonskim vizitacijama o zemljištu koje su posjedovali župnici, odnosno župe, jasno govore o skromnim materijalnim uvjetima u kojima su djelovali. Tako su župnicima na raspolaganju pretežno bili samo manji vrt »za kuhanje«, uglavnom smješten uz župnu crkvu ili župni dvor, u kojem su, najčešće sami, uzgajali povrće, a uz to tek poneki voćnjak, šljivik, livada ili vinograd, dok kao župni posjed nije zabilježena ni jedna oranica. Ni ovi više nego skromni posjedi nisu uvijek ispunjavali svoju svrhu pa je 1735. godine primijećeno da iločki župnik od šljivika koji pripada župi, a koji je smješten u polju uz filijalu Sot, nema nikakve koristi budući da je napušten i bez ograde. Problem s vinogradom koji je bio smješten na neprikladnom mjestu te bio od male koristi imao je 1743. godine župnik u Karlovcima koji je stoga svojega biskupa zamolio te od njega dobio dopuštenje da ga proda i umjesto njega kupi bliži i plodniji vinograd, makar i po većoj cijeni. Iako su biskupi pokušavali poboljšati materijalne prilike svoje biskupije, a time i svojega klera, u tome su zbog ranije opisanih okolnosti u kojima je djelovala Crkva u istočnom Srijemu uspijevali tek djelomice i u manjoj mjeri. To ilustrira primjer zabilježen 1746. godine kada je odlučeno da će Kraljevsko vijeće za župu u Zemunu izdvojiti »jedno zemljište s pripad-

²⁵ *Isto*, str. 255–257 (ASCPF, SOCG, vol. 603, ff. 467rv, 471v, vol. 150, ff.486–498rv).

²⁶ *Dakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, str. 125, 127, 166, 167, 403 (ASV, Arch. Concist. Processus consist., vol. 120, ff. 555rv-571, Congr. Concist., Relat. Dioec. Bosniensis et Sirmiensis, vol. 138, fol. 47r–52-v).

nostima«, ali se iz narednih vizitacija može vidjeti da ova odluka nije provedena u djelo jer zemunski župnik i dalje nije imao nikakvih nepokretnih dobara.²⁷

Budući da, dakle, župnici uglavnom nisu na raspolaganju imali župno zemljište, u osiguravanju sredstava za vlastito uzdržavanje gotovo su isključivo bili upućeni na ubiranje prihoda od svojih vjernika, a ovi su prihodi bili prilično skromni s obzirom na to da Srijemska biskupija nije ubirala crkvenu desetinu iz koje bi za župnike izdvajala šesnaestinu, ali i zbog toga što je broj katolika u ovoj biskupiji bio relativno mali, a vjernici siromašni. Već prilikom prve vizitacije iločke župe 1735. godine srijemski je biskup Szöreny zabilježio da na području njegove biskupije takozvanu veliku desetinu od žita i vina skuplja Dvorska komora koja iz nje župnicima ne želi predati pripadajuću im šesnaestinu, dok takozvana mala desetina od janjaca, kozlića, košnica pčela, kukuruza i drugoga pripada zemljišnim gospodarima, a ne biskupu pa vlastelini ili njihovi predstavnici, upravitelji i zakupnici ovaj prihod ne žele predati srijemskom biskupu. U bilješkama iste vizitacije za župu u Mitrovici biskup se požalio da se za sva pitanja vezana uz šesnaestinu (ali i druge probleme) mora obraćati Dvorskom ratnom vijeću i Dvorskoj komori ili carskom veličanstvu jer obraćanje samim zemljišnim gospodarima ostaje bez rezultata budući da oni ne stoluju na svojim posjedima, a upravitelji, službenici i zakupnici njihovih zemljišta tvrde da sami ne mogu ništa poduzeti, izvesti nikakav posao, pa čak ništa ni obećati bez znanja i suglasnosti vlasnika. Jedino je župnik u Petrovaradinu, koji je bio izuzeta župa pod jurisdikcijom ostrogonškog nadbiskupa, dopuštanjem nadbiskupa primao desetinu žita i vina s petrovaradinskog područja, ali se nekoliko godina prije vizitacije 1735. godine prestalo i s tom praksom. Tako sve do kraja postojanja samostalne Srijemske biskupije njezini župnici nisu uspjeli ostvariti pravo na šesnaestinu.²⁸

Kao redovni prihodi u cijelom promatranom razdoblju župnicima su pripadala davanja ubirana od svakog oženjenog para, a koja su se sastojala od pšenice i vina, ponekad i od ječma, zobi i kukuruza, jednoga pileta od svake kuće te sijena i drva za ogrjev, iako su župnike u nekim župama drvima opskrbljivala vlastelinstva, a ne župljani. Redoviti je župnički prihod bila i štola koja je obuhvaćala novčanu naknadu koju su vjernici plaćali za krštenje, vjenčanje, uvod nevjeste i porodilje te pokop. Iznosi koje su vjernici plaćali za štolu tijekom cijelog su promatranog razdoblja ostali manje-više nepromijenjeni te su bili prilično ujednačeni među pojedinim župama, a iznosili su po nekoliko forinti, marijaša ili novčića. Ukupan godišnji štolarski prihod ovisio je o broju vjernika, a vizitator je 1746. godine zabilježio njegov iznos za pojedine župe. Najveći je zabilježeni prihod od štole, ukupno oko 100 forinti, imao zemunski župnik, dok su se drugi župnici morali zadovoljiti sa znatno manjim iznosima – župnik u Sotu godišnje je imao oko 25 forinti, a onaj u Kamenici svega 15 forinti.²⁹ Osim toga, župnici u Srijemskoj biskupiji imali su prihode u

²⁷ *Kanonske vizitacije – Srijem (1735.–1768.)*, str. 33, 11, 57, 203, 47, 309.

²⁸ *Isto*, str. 9, 39, 17.

²⁹ Jasniji uvid u stvarnu vrijednost svećeničkih prihoda može se dobiti ako se usporede s mjesnim cijenama pojedinih proizvoda koji su bili uključeni u uobičajena davanja vjernika, a koje su vizitatori zabilježili tijekom pastirskih pohoda 1735. i 1746. godine. Prema ovim je podatcima 1735. godine mjesna cijena požunske mjere pšenice bila u najvećem broju naselja 80 novčića, a u Petrovaradinu 50 novčića; požunska mjera ječma i zobi vrijedila je 25 ili 30 novčića; oka vina postizala je cijenu od 2 ili 3 novčića, a vjedro 1 forintu; kola sijena koštala su 1,5 forinti, za pile se trebalo platiti 2,5 novčića, a hvat drva imao je vrijednost od 1 forinte i 25 novčića. Godine 1746. cijena hvata drva i dalje je bila ista, a kola drva koštala su 25 ili 30 novčića; oka

novcu ili u naravi od koleda za Bogojavljenje, od prikazanja nedjeljama i blagdanima, a poneki su dobivali dio prihoda od zvonjenja. Općenito, vjernici su imali obvezu rada na župnikovoj zemlji, ali kako župnici u Srijemskoj biskupiji uglavnom nisu imali zemljišta, vizitacije nisu zabilježile ovakve slučajeve. Dapače, vizitator je 1746. godine zabilježio da su župljani u Iloku kosili župnu livadi i obrađivali vinograd, ali da nisu radili besplatno nego su za svoj rad bili plaćeni gotovim novcem. Prije četrdesetih godina 18. stoljeća prihodi u gotovini koji nisu bili dio štrole bili su rijetki te je 1735. godine zabilježeno samo u Karlovcima, koji su tada pripadali petrovaradinskoj župi, da župnik ima prihod u gotovini od katoličke općine. Za razliku od toga, vizitacija 1743. godine zabilježila je da župnici svih župa u Srijemskoj biskupiji ostvaruju godišnji gotovinski prihod iz požunske župne blagajne koji je iznosio oko 100 forinti. Jedini župnik za kojega je vizitator zabilježio da mu je patron doznačivao godišnji novčani prihod bio je onaj u Zemunu, ali je 1746. godine patron knez de Schönborn, bamberški i virzburški biskup, opozvao ova davanja budući da je njegovo zemunsko vlastelinstvo gotovo cijelo bilo izuzeto i uključeno u Vojnu granicu. Od tada je i zemunski župnik, poput drugih, primao godišnji novčani prihod iz požunske župne blagajne.³⁰

Primjera u kojima su župnici imali problema pri ostvarivanju prava na svoje prihode malo je te u kanonskim vizitacijama gotovo da nema bilješki o tome da bi vjernici bili nemarni, izbjegavali ili odgađali propisana davanja. Među rijetkim je pritužbama ona na vjernike u Kamenici. Naime, 1735. godine župnik se požalio da vrlo teško ili nikako uspijeva naplatiti pripadajuću mu 1,5 forintu od svake kuće, a 1746. godine da iz bogojavlenskog skupljanja jedva što primi budući da mu tom prilikom kućedomaćini daju ono što su mu zapravo dužni davati kao njegovu godišnju plaću. Godine 1763. karlovački župnik Juraj Ljubičić požalio se da je pokojni srijemski biskup Givović udovoljio nepriličnim molbama župljana te mu oduzeo trećinu milostinje koja se skupljala pod misom te da župljani više ne žele plaćati od pogreba mladića koji su već primili sakramente i ispovijedi veći iznos koji je određen za odrasle, nego onaj koji plaćaju za djecu. Stanovnici Karlovaca i sami su iznijeli primjedbe na svoje obveze davanja župniku. Tako je komisiji koja je obavila župni popis 1767. godine karlovačka općina uputila pismo, moleći da ih se oslobodi dodatnih obveza, budući da su tek nedavno naseljeni na ovo područje te da ni sami nisu opskrbljeni drvima, trskom, oranicama ni livadama pa ne mogu pomoći ni svojim župnicima, osim iz malih vinograda iz kojih se sami moraju »bijedno prehranjivati te davati ostale terete«. Osim toga, župljani su molili da novčano davanje župniku u ime godišnjeg lukna kvartalno ubire gradski blagajnik te ga preda župniku. Iz dostupnih se izvora ne može utvrditi je li ovim molbama udovoljeno. Ponekad su župnici samovoljno određivali svoje prihode, kao što je 1746. godine utvrđeno da je fra Josip od Gradiške, nekadašnji župnik u Mitrovici, po svojoj volji određivao godišnji i štolarski prihod, na što je biskup intervenirao. Župnici u Mitrovici i Sotu bili su prilikom iste vizitacije, pod prijetnjom teške kazne, opomenuti da ne smiju, kao što su to ranije običavali, zbog prethodnog neplaćanja vjernicima odbijati uskrsnu ispovijed ili pod tim opravdanjem ne obavljati druge svoje pastoralne dužnosti,

pšenice imala je cijenu od 2,5 novčića, dok je požunska mjera pšenice, kukuruza, ječma i zobi iznosila 50 novčića; za vjedro vina trebalo se platiti 1,5 forinti. – *Isto*, str. 7, 9, 11, 13, 17, 21, 29, 35, 37, 61, 65, 69, 73.

³⁰ *Isto*, str. 57, 67, 77, 67, 25, 57.

nego da problem pokušaju sami riješiti na drugi, primjereniji način ili, ako u tome ne uspiju, zatražiti pomoć vlastelinstva kao svjetovnog gospodara.³¹

Prihodi mjesnih crkava

Crkve u Srijemskoj biskupiji nisu imale nikavih zemljišnih dobara, a tek je vizitacija 1763. godine zabilježila da crkva u Slankamenu ima jedan mali vinograd od dvije motike, nedavno zasađen, čija je polovica crkvi pripala 1760. godine oporukom »nekog siromašića« Vjenceslava Farsia. Stoga su crkve svoje troškove gotovo u cijelosti namirivale milostinjom i prilozima vjernika. Ova su se sredstva pohranjivala u crkvenoj blagajni, a vizitatori su osobitu pozornost posvećivali utvrđivanju trenutnoga stanja prihoda blagajne, njezinu pravilnom čuvanju i upravljanju prikupljenim sredstvima. Kako bi se spriječile moguće zloupotrebe u upravljanju crkvenim novcem, bilo je propisano da svaka crkvena blagajna mora imati dva ključa, od kojih se jedan nalazio kod župnika, a primitci i izdatci morali su se točno i redovito evidentirati. Među prihodima koje su crkve u Srijemskoj biskupiji ostvarivale milostinjom i prilozima vjernika postojale su velike razlike, a iznosi su se kretali od vrlo malih (primjerice, za filijalnu je crkvu u Sotu 1735. godine zabilježen godišnji prihod od oko 60 novčića) pa do nekoliko desetaka ili, rjeđe, nekoliko stotina forinti godišnje. Prikupljena su sredstva rijetko bila ulagana, kao što je to bio slučaj u Zemunu gdje je 1743. godine vizitator zabilježio da su 280 forinti, prikupljenih tijekom više godina, crkveni skrbnici uložili kod zemunskog mesara Petra Ferencza, uz određenu obveznicu koja se nalazila u crkvenoj blagajni kod skrbnika.³²

Redoviti prihod crkvama je dolazio i od zvonjenja, a on je uglavnom iznosio po nekoliko desetaka novčića za jedno zvonjenje za pokojnika. Određivanje iznosa moglo je ovisiti i o vrsti usluge pa je, primjerice, u Sotu 1746. godine zabilježeno da se na pokopima za zvonjenje samo jednim velikim zvonom plaćalo 20 novčića, za zvonjenje samo malim zvonom 10 novčića, a za zvonjenje obama zvonima 30 novčića. Prihod od zvonjenja crkve su u ponekim župama dijelile sa župnicima, kao primjerice u Zemunu. Neke su crkve prihode ostvarivale i od pokopa u svojim kriptama, kakav je slučaj bio u crkvama u Petrovaradinu, Iloku (1735. godine zabilježeno je da se za pokop u kripti plaćalo 30 forinti) te Zemunu (vizitator je 1735. godine utvrdio da se za pokop u crkvi, ovisno o mjestu ukopa, plaćalo 20, 30 ili 40 forinti, a prilikom vizitacije 1746. godine zabilježen je samo iznos od 30 forinti).³³

Srijemske crkve iz oporuka nisu ostvarivale značajnije prihode. Među rijetke se takve primjere ubrajaju crkve u Kamenici i Zemunu. Prilikom kanonskog pohoda 1735. godine zabilježena je ostavština od 60 forinti kod komorskog upravitelja Gašpara Peresa, koja je bila oporučena za ogradu bogomolje u Kamenici, a 1763. godine vizitator je zabilježio oporučnu ostavštinu pokojne Judite, udovice Koller, od 600 forinti koja je bila uložena u Bečku banku uz obvezu da se godišnje služe dvije mise, jedna za nju, a druga za njezina

³¹ *Isto*, str. 21, 77, 175, 377, 379, 61, 65.

³² *Isto*, str. 181, 11, 49.

³³ *Isto*, str. 65, 49, 5, 17, 29, 57.

pokojnog supruga. Bankovna obvezna isprava bila je pohranjena kod župnika, a godišnji prihod od petpostotne kamate iznosio je 30 forinti, od kojih je za crkvu ostajalo 26 forinti nakon što se oduzelo troškove za dvije godišnje pjevane mise. Manji novčani godišnji prihod neodređena izvora koji je imala crkva u Sotu zabilježen je tijekom vizitacije 1743. godine, a za istu je crkvu vizitator 1763. godine zabilježio da nema nikakvih dobara ni prihoda, osim što je ordinarij naredio da se iz župnikove blagajne crkvi mora isplaćivati 12 forinti godišnje. Crkva u Zemunu ostvarivala je prihode i iz globa naplaćenih od katoličkog i pravoslavnog stanovništva, s tim da je polovica sredstava pripadala Katoličkoj, a polovica Pravoslavnoj Crkvi. Od tih su prihoda crkveni skrbnici pribavljali svijeće, ulje, svetu odjeću, crvena odjelca za ministrante, roketu i drugo.³⁴

U dostupnim izvorima nisu zabilježeni problemi koji bi bili vezani uz prikupljanje navedenih crkvenih prihoda, osim u Karlovcima 1735. godine. Naime, stara napuštena karlovačka crkva u prvo je vrijeme nakon oslobođenja od osmanske vlasti od svake kućice ili svoda sagrađenih uz njezin zid primala vosak, a kasnije novac, budući da su se ovi objekti nalazili na njezinu zemljištu. Međutim, od 1731. godine ovi su stanovnici crkvi uskraćivali spomenuti prihod, uz opravdanje da su prisiljeni plaćati vojni porez, a zanemarili su i biskupovu odredbu kojom je naložio da se spomenuto crkveno pravo mora poštivati.³⁵

Crkvene građevine i oprema

Svjedoci u istražnom postupku za imenovanje srijemskoga biskupa Franje Janija 1697. godine iznijeli su podatke o samo jednoj crkvi, onoj u Iloku, koja je pogrešno smatrana katedralom i koja je bila potpuno zapuštena i napuštena te se u njoj, prema mišljenju svjedoka Ivana Vise de Matha, nije obavljalo bogoslužje. U gradu, također, nije postojala ni kuća za biskupa jer je nekadašnja bila pretvorena u ruševinu.³⁶ Jednako loše stanje bilo je opisano i u komorskom popisu Srijema 1702. godine u kojemu je zabilježeno da se u Karlovcima nalazila katolička crkva, nekad benediktinska, dobrih zidova, duga dvadeset, a široka devet hvati koja, međutim, nije bila pokrivena. Popis je, također, zabilježio postojanje ostataka crkava, ponekad s ruševinama zvonika. Ostatci crkava nalazili su se u Kamenici, Ledincima, Sentiću, Beočinu i Dumbovu, te u Slankamenu u kojem su bile dvije potpuno porušene katoličke crkve, od kojih je veća bila duga dvadeset šest, a široka dvanaest hvati, dok je manja, duga trinaest i pol, a široka četiri i pol hvata, bila smještena unutar tvrđave, lijepe gradnje, ali bez krova.³⁷

Uz spomenute građevine, u popisu se nalazi podatak o kapelici »imenom Tekija«.³⁸ Riječ je o nekadašnjoj džamiji, o čemu svjedoči i njezino ime koje se zadržalo u narodu, a koja se nalazila u blizini Petrovaradina. Nju je kardinal Leopold Kolonić predao na upravljanje isusovcima, a oni su je posvetili u kapelu Presvetog Začeca. Uz tu je kapelicu vezana

³⁴ *Isto*, str. 12, 197, 53, 277, 7, 15.

³⁵ *Isto*, str. 23.

³⁶ *Dakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, str. 269–286 (ASV, Arch. Nunz. Vienna, *Processus canonici*, vol. 268).

³⁷ T. SMIČIKLAS, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, str. 289–300.

³⁸ *Isto*, str. 289.

legenda prema kojoj je Eugen Savojski na blagdan Snježne Gospe, 5. kolovoza 1716. godine izvojevao pobjedu kod Petrovaradina, našavši tom prilikom na bojištu sliku Snježne Gospe koju je ponio u kaplicu koja je, zatim, po njoj dobila ime i kasnije postala jedno od važnijih hodočasničkih mjesta u okolici. Naknadno je bila proširena i dograđena sredstvima što ih je osigurala obitelj podmaršala Siegrfida Breunera, koji je poginuo u bitki kod Petrovaradina.³⁹ U bilješki o Srijemu iz 1697. godine, u kojoj se spominje »crkva u Petrovaradinu dana isusovcima« vjerojatno se radi o spomenutoj kapelici jer je gradnja crkve sv. Jurja započela nekoliko godina kasnije, odnosno oko 1701. godine, a financirala se milostinjom što je nadmašila iznos od 500 rajnskih forinti.⁴⁰ U Petrovaradinu su još 1694. godine došli i franjevci Provincije Bosne Srebrene koji su 1699. godine počeli graditi samostan i crkvu sv. Franje.⁴¹

U blizini Karlovaca nalazila se kapelica Gospe od Mira, podignuta na mjestu na kojem su bili održani mirovni pregovori. Za podizanje zavjetne kapelice Poljska je osigurala 3 000 talira, a bivši definator Provincije Bosne Srebrene Bernardin Pavlović 1700. godine tražio je od pape Klementa XI. odobrenje za prikupljanje milostinje za dovršenje njezine gradnje »po zemljama Carstva i drugim okolnim krajevima«. Darovima što su ih prikupili, franjevci su sagradili kapelicu dugu petnaest metara, koja je imala četiri ulaza i tri oltara.⁴² U istražnom postupku za srijemskog biskupa Josipa Favinija 1703. godine svjedoci su iznova za cijelu biskupiju naveli samo iločki franjevački samostan i crkvu u njegovoj blizini te dvanaest pravoslavnih manastira. Jednako tako, u više dokumenata vezanih uz pitanje odlaska biskupa Favinija u njegovu biskupiju, govori se samo o franjevačkom »samostančiću i crkvi« u Iloku. U bilješki o gradu Iloku kao mogućem sjedištu srijemskih biskupa iz 1708. godine navedene su dvije iločke »drevne« crkve, obje smještene u središtu grada, »jedna nasuprot drugoj«. Crkva sv. Stjepana, i dalje pogrešno smatrana drevnom katedralom, bila je duga 150 i široka pedeset dvije stope, bez stropa, ali sa zidovima koji su bili u dobrom stanju. Druga je crkva, nekadašnji samostan redovnica svete Klare, bila duga šezdeset šest i široka dvadeset šest stopa, s visokim kvadratnim tornjem, ali se nalazila u lošem stanju. Izvješće je zabilježilo da obje crkve »pokazuju veliku ljepotu«, ali da su pune smeća što je odraz »jako zlog raspoloženja«.⁴³

Podatci o crkvenim građevinama u Srijemskoj biskupiji dani od svjedoka pri istražnom postupku za biskupa Josipa Vernića 1717. godine nisu se ni u čemu razlikovali od prethodnih. Naime, svjedoci su i nadalje navodili samo franjevačku crkvu i samostan te porušenu,

³⁹ M. PAVIĆ, »Biskupija sriemska (1699.–1773.)«, str. 169.

⁴⁰ *Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, str. 75–89 (ASV, Arch. Concist. Processus consist., vol. 96; *Dataria Ap. Processus Datarie*, vol. 80, ff. 536v, 538v); *Kanonske vizitacije – Srijem (1735.–1768.)*, str. 54–55; Josip PREDRAGVIĆ, »Isusovci u Petrovaradinu 1693–1773.«, *Vrela i prinosi. Zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima*, br. 9, Sarajevo, 1939., str. 7.

⁴¹ Franjo Emanuel HOŠKO, »Franjevačka bogoslovna škola u Petrovaradinu (1735.–1783.)«, *Diakovensia: teološki prilozi*, br. 1, Đakovo, 1999., str. 201.

⁴² M. PAVIĆ, »Biskupija sriemska (1699.–1773.)«, str. 168–169; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752.*, Zagreb, 1892., str. 11.

⁴³ *Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, str. 75–89 (ASV, Arch. Concist. Processus consist., vol. 96; *Dataria Ap. Processus Datarie*, vol. 80, ff. 536v, 538v); *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, str. 36–39, 44–45 (ASCPF, SOCG, vol. 547, ff. 96rv, 98v, vol. 549, f. 117rv).

nekadašnju navodnu katedralnu crkvu u Iloku.⁴⁴ Stoga se, na osnovi navedenih podataka, može zaključiti da je u Srijemskoj biskupiji do sklapanja Požarevačkoga mira 1718. godine u funkciji bio vrlo mali broj katoličkih sakralnih objekata: franjevačka samostanska i župna crkva sv. Ivana Kapistrana u Iloku, franjevačka samostanska crkva sv. Franje u Petrovaradinu, isusovačka župna crkva sv. Jurja u Petrovaradinu, kapelica Gospe Tekijske kod Petrovaradina i kapelica Gospe od Mira kod Karlovaca. Iz pisma što ga je beogradski biskup Luka Natali 1711. godine uputio Kongregaciji za širenje vjere može se zaključiti da je postojala i crkva u iločkoj filijali Ljubi. Naime, on se, na osnovi podataka što ih je dobio od tamošnjega kapelana, požalio da se bogoslužje u Ljubi održava u građevini koja nije izgrađena od blata nego od drva, ali je omazana životinjskim izmetom, premda je crkva bila udaljena svega petnaestak minuta hoda.⁴⁵

I nakon sklapanja Požarevačkog mira te nastupanja donekle povoljnijih okolnosti, svjedočenja u istražnim postupcima za imenovanje srijemskih biskupa ne govore o značajnom poboljšanju po pitanju obnove ili izgradnje sakralnih objekata. Tako sve do kraja samostalnog postojanja Srijemska biskupija nije dobila svoju katedralu, a svjedoci u istražnom postupku za biskupa Gabrijela Patačića 1729. godine i dalje su ponavljali staru zabludu o drevnoj katedralnoj crkvi u Iloku od koje su, prema njihovim riječima, ostale samo gole cigle. U istražnom postupku za biskupa Szörenyja 1733. godine kao sjedište srijemskoga biskupa navodi se Zemun u kojem je kao katedralna crkva služila kapucinska crkva za koju je svjedok Tirolac Dominik Antun Lorengo, koji je više puta duže vrijeme boravio u Srijemu, izjavio da je »prilično lijepe turske gradnje i kakvoće« te da joj nije potreban popravak. Kao mjesto biskupske rezidencije prilikom istražnog postupka za biskupa Paxyja 1762. godine naveden je Petrovaradin u kojem nije postojala katedralna crkva nego je biskup ondje za svoje potrebe imao drvenu bogomolju, a isusovačka je crkva bila župna. I sam srijemski biskup Nikola Givović u svom je izvješću Kongregaciji Koncila o prilikama u svojoj biskupiji 1760. godine naveo da Srijemska biskupija nema katedralu. Također, srijemski biskupi nisu imali ni svoj biskupski dvor, premda je biskup Vernić započeo s gradnjom kuće u Zemunu, ali njegovi nasljednici nisu u njoj boravili – biskup Patačić boravio je u iločkom samostanu, biskup Szöreny prikupio je 4 000 forinti za biskupsku rezidenciju u Petrovaradinu (plativši je, prema riječima vizitatora, 3 500 forinti) gdje su, u stanu nedaleko župne crkve, boravili i biskupi Givović i Paxy. Vizitator je 1735. godine zabilježio da je kuća čiju gradnju biskup Vernić nije dovršio u ruševnom stanju, a tijekom sljedeće vizitacije 1743. godine utvrđeno je da su kapucini opeke s gornjega kata Vernićeve kuće iskoristili za neku ogradu te tako kuću srušili do pola bez biskupova znanja i odobrenja.⁴⁶

⁴⁴ *Dakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, str. 321–333 (ASV, *Arch. Nunz. Vienna, Processus canonici*, vol. 341).

⁴⁵ *Dakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere: 18. stoljeće*, str. 167–170 (ASCPF, *SOCP*, vol. 580, ff. 41r–43v).

⁴⁶ *Dakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, str. 113, 114, 115, 125, 126, 165, 166, 167, 404, 405; KV, 29, 43, 47 (ASV, *Arch. Concist. Processus consist.*, vol. 117, vol. 120, ff. 555rv–571, vol. 150, ff. 486rv–498rv; ASV, *Congr. Concist. Relat. Dioec. Bosniensis et Sirmiensis*, vol. 138, fol. 47r–52v); M. PAVIĆ, »Biskupija srijemska (1699.–1773.)«, str. 128; Emerik Gašić navodi da je biskup Vernić u Zemunu kupio kuću u kojoj je htio postaviti svoje sjedište. – E. GAŠIĆ, *Kratki povijesni pregled biskupija Bosansko-dakovačke i Srijemske*, str. 65.

Ni slika koju pružaju podatci prvih kanonskih vizitacija Srijemske biskupije iz 1735. godine ne ukazuje na bitno drugačije prilike. Naime, osim već spomenutih crkava i kapelica, navedeno je još sedam crkava i dvije kapelice. Bile su to filijalne crkve sv. Nikole u Pakledinu, sv. Margarete Djevice u Ljubi, sv. Katarine u Sotu, sv. Mihovila u Berkasovu, sv. Marije Magdalene u Mitrovici, sv. Dimitrija u Čereviću te crkva u Slankamenu. Samo ova posljednja, sagrađena nekoliko godina ranije »dobrotom gospodina satnika Franje Schmidta«, upravitelja Srijemskoga vlastelinstva i carskog tridesetničara, bila je ocijenjena kao prikladna, izgrađena od »čvrstoga zida« i pokrivena šindrom. Od spomenutih crkava, osim slankamenske, zidane su bile one u Sotu i Čereviću, ali su bile u lošem stanju jer je sotskoj prokišnjavao krov, dok čerevićka krov nije ni imala. Preostale crkve bile su sagrađene od pruča i/ili drva, omazane blatom, obijeljene i pokrivenne slamom ili hrastovom šindrom. Kapelicu sv. Križa u Kamenici podigli su sami mještani, a bila je građena od čvrstoga zida, s nadsvođenim lukom, dobro pokrivena šindrom i s malim drvenim zvonikom. Ona u Petrovaradinu, također posvećena svetome Križu, bila je sagrađena na groblju ispod tvrđave. U ruševinama su 1735. godine još uvijek stajale karlovačka crkva te iločke crkve sv. Stjepana i sv. Klare.⁴⁷

Desetljeće kasnije, tijekom vizitacija 1743. i 1746. godine, veći je dio crkava bio u sličnom stanju kao i tijekom prethodnog pastirskog pohoda. Ipak se može primijetiti da su, u skladu s mogućnostima, u obnovu uložena određena sredstva i naponi. Crkvi u Karlovcima uređeno je svetište, postavljeni su prozori, krov i tornjić sa zvonom. Sredstva za obnovu crkve u iznosu od 180 forinti izdvojilo je Visoko kraljevsko namjesničko vijeće, a zatim je i iz župničke blagajne za obnovu krova izdvojeno još 500 forinti. Crkva u Mitrovici dobila je drveni tornjić i novi krov budući da joj je stari prokišnjavao, a vizitator je za crkvu u Sotu zabilježio da je iznutra dobro popravljena, ožbukana, okrečena, nadsvođena lukom i pokrivena crijepom. U Irigu, u kojem je većinsko stanovništvo bilo pravoslavno, kao bogomolja služila je kućna kapelica u vlastelinskoj kući. Ostaci starih neobnovljenih crkava znali su poslužiti kao građevni materijal pa je tako i petrovaradinski stanovnik Luka Bange odnio ostatke stare crkve u Kamenici, a o tome da je postojala sumnja u legalnost takvog postupka svjedoči bilješka vizitatora prema kojoj se o nakanjenoj prodaji spomenutih crkvenih ostataka uskoro planirala provesti istraga. Značajnija promjena stanja što se tiče crkava i kapelica nije zabilježena ni tijekom vizitacija 1763. i 1765. godine. Većina župnih crkava bila je zidana, dobro ožbukana i obijeljena te pokrivena crijepom, osim crkava u Rumi, Nikincima i Hrtkovicima koje su bile drvene i pokrivenne slamom. U zapisima vizitacije iz 1763. godine nalaze se podatci za petnaest kapelica, od čega ih je devet bilo filijalnih te jedna grobljanska. Iako je riječ o skromnim arhitektonskim ostvarenjima manjih dimenzija, ipak se može primijetiti da je većina ovih kapelica bila zidana opekom te pokrivena crijepom, dok ih je samo nekoliko bilo drvenih ili pokrivenih šindrom ili daskama. Zanimljivo je da je kapelica bila sagrađena i u Šidu, filijali župe Sot, premda su se ondje nalazile samo dvije katoličke kuće.⁴⁸

Kao što su bile skromne same crkvene građevine, tako je bila skromna i njihova oprema, posebice u prvim desetljećima nakon oslobođenja od osmanske vlasti kada vjerska ob-

⁴⁷ *Kanonske vizitacije – Srijem (1735.–1768.)*, str. 3–39.

⁴⁸ *Isto*, str. 43, 45, 49, 53, 51, 69, 43, 213, 225, 253, 281.

nova općenito još uvijek bila ograničenih razmjera. U istražnim postupcima imenovanja srijemskih biskupa svjedoci su za franjevačku crkvu u Iloku ustvrdili da je u potpunosti bez opreme i crkvenog namještaja, a tek je 1717. godine, prilikom postupka za srijemskoga biskupa Franju Vernića, zabilježeno da je dovoljno opremljena svime potrebnim za kult, da ima kor i zvonik sa zvonom. Također, svjedoci su izjavili da u cijeloj biskupiji nema svetačkih relikvija, a krsni se zdenac tada nalazio samo u spomenutoj iločkoj crkvi.⁴⁹ Bogatije su opremljene bile tek petrovaradinske crkve, posebice isusovačka crkva sv. Jurja koja je iznad glavnoga oltara imala veliku sliku svetoga Jurja te sa strane oltara kipove svetoga Ignacija Loyole i Franje Borgije, što je bila prava rijetkost, a 1713. godine nabavljene su i orgulje.⁵⁰ Ipak, tijekom dvadesetih godina 18. stoljeća većina crkava u Srijemskoj biskupiji pribavila je potrebnu opremu i namještaj, što se može vidjeti iz zapisa kanonskih vizitacija. Onodobna je tipična crkvena oprema uobičajeno uključivala srebrni ili ponekad pozlaćeni kalež s pliticom, pokoji svjećnjak, ponekad ciborij i pokaznicu te još poneki komad crkvenog posuđa, stolnjak za oltar i svećeničku odjeću, a u manje se filijalne crkve oprema prilikom bogoslužja uglavnom donosila iz matice. Župne su crkve općenito bile bolje opremljene i ukrašenije, imale su jedan veliki oltar ukrašen slikom te nekoliko manjih oltara, dok su filijalne crkve u pravilu bile bez opreme i ukrasa, s drvenim prijenosnim oltarima. Općenito, kada se govori o crkvenoj opremi i namještaju u crkvama i kapelicama u Srijemskoj biskupiji, riječ uglavnom nije bila o bogatim i reprezentativnim proizvodima umjetničkoga obrta, slikarstva ili kiparstva nego tek o skromnim primjercima koji su odgovarali provincijskom položaju na samoj granici s Osmanskim Carstvom te ograničenim materijalnim mogućnostima vjernika i samih crkava.

U dostupnim izvorima za razdoblje prije prvih kanonskih vizitacija Srijemske biskupije nema podataka o župnim domovima, što je razumljivo ako se uzme u obzir da su župama u Srijemskoj biskupiji u prvim desetljećima nakon oslobođenja od osmanske vlasti upravljali redovnici. Tako je vizitacija 1735. godine zabilježila da župom u Iloku upravljaju franjevci koji su boravili u svom samostanu, onom u Petrovaradinu isusovci koji su boravili u svojoj nedavno podignutoj rezidenciji, a župom u Zemunu kapucini koji su oko i pokraj crkve sagradili sobice s blagovaonicom i kuhinjom. Župe Kukujevci i Mitrovica, koje su za župnike imale svjetovne svećenike, imale su župne domove, s tim da je župna kuća u Kukujevcima koju su sagradili mještani te su je bili dužni i popravljati, bila »bijedna i bez ikakvih pripadnosti«, dok je ona u Mitrovici, čije su financiranje osigurali gospoda Kolhundert i Aigner, bila »dosta priklada« peterosobnica s kuhinjom, podrumom i dvorištem te opasana zidom. Tijekom narednih vizitacija 1743. i 1746. godine po pitanju župnih domova u starim župama nisu zabilježene nikakve promjene, dok su se prilike u novoosnovanim župama razlikovale. Tako je župa Sot imala svoj župni dom, a Pavao Junasović, njen prvi župnik, dobro ga je opskrbio potrebnim pokretninama, posteljama, stolovima, stolicem, stolicama i drugim, a dobro je bio opremljen i župni dom u Mitrovici. S druge strane, u Karlovcima nije postojala župna kuća, kao ni u Kamenici u kojoj su

⁴⁹ *Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji*, str. 75–89, 269–286, 321–333 (ASV, *Arch. Nunz. Vienna, Processus canonici*, vol. 268, *Arch. Conclst. Processus consist.* vol. 96; *Dataria Ap. Processus Datarie*, vol. 80, ff. 536v, 538v, *Arch. Nunz. Vienna, Processus canonici*, vol. 341).

⁵⁰ J. PREDRAGOVIĆ, »Isusovci u Petrovaradinu 1693–1773.«, str. 7.

župnika ugošćavali mještani koji su obećali izgraditi župnu kuću. Do naredne vizitacije 1763. godine i Kamenica i Karlovci dobili su župni dom. U Kemenici je to bila dvosobna prizemna građevina od slame i zemlje, sa smočnicom u kojoj se čuvalo vino (budući da nije postojao podrum), a u Karlovcima zidana katnica u kojoj su u prizemlju bile dvije sobe i kuhinja, dok kat u vrijeme vizitacije još nije bio dovršen. U ostalim starim župama župni su se domovi nalazili uglavnom u istom stanju kao i tijekom ranijih vizitacija, dok nijedna novoosnovana župa nije ostala bez svoje župne kuće. Slankamenski župnik imao je, međutim, sasvim neprikladan župni dvor koji je bio pokriven trskom, a sastojao se od samo jedne male prostorije i jedne skućene sobice te tijesne kuhinje i maloga dvorišta, a u Rumi, Nikincima i Hrtkocima župni su domovi bili drveni, pokriveni daskama, imali su tri, odnosno četiri prostorije, ostavu i podrum.⁵¹

O križevima, zavjetnim stupovima i drugim izrazima narodne pobožnosti za razdoblje prije prvih kanonskih vizitacija Srijemske biskupije nema podataka u dostupnim izvorima, a vrlo ih je malo i o grobljima premda se sa sigurnošću može pretpostaviti da je većina naselja imala svoja groblja, a stanovnici onih koja nisu imala vlastito, pokojnike su zacijelo, prema uobičajenoj praksi, sahranjivali na grobljima susjednih mjesta. Podatke o grobljima zabilježile su tek vizitacije 1763. i 1765. godine i prema njima su sve župe imale svoja groblja koja su u pravilu, osim onoga u Karlovcima, bila ograđena daskama ili šibljem, a teret održavanja ograde snosili su vjernici (osim u Nikincima gdje se o održavanju ograde brinula satnija) zbog čega za ukop nisu bili dužni ništa plaćati. Groblja su bila smještena ili uz crkvu ili izvan naselja, a u Sotu se groblje nalazilo uz župni dom. U Petrovaradinu su bila tri groblja – na alodima kod kapelice sv. Križa, zatim kod kapelice sv. Roka u kojem su se pokapali stanovnici Rokova Sela te takozvano vojno groblje u kojem su se pokapali obični vojnici i drugi siromašniji ljudi. U Zemunu je postojalo dvostruko groblje, jedno na malom prostoru pokraj crkve na kojem su pokopi bili rijetki te drugo, veliko, na brežuljku.⁵²

U skladu sa svojim materijalnim mogućnostima, vjernici su uz putove i na njihovim križanjima, uz riječne prijelaze, na grobljima ili ispred crkava podizali križeve, kipove ili zavjetne stupove sa slikom svetca čijoj su se pomoći i zaštitu nadali, a za njihovo su održavanje sami bili zaduženi. Vizitatori su 1763. i 1765. godine utvrdili da su na gotovo svim grobljima u Srijemskoj biskupiji bili podignuti križevi, a na nekima i grobljanske kapelice. Kalvarijska su brda bila podignuta u Petrovaradinu, Karlovcima, Slankamenu, Zemunu i Mitrovici. Za podizanje kalvarijskog brda u Petrovaradinu, koje je imalo četrnaest drvenih i jednu zidanu postaju sa slikama muke Kristove, sredstva je osigurao neki krznar, ono u Karlovcima podignuto je i održavano milostinjom prikupljenom od župljana, a u Zemunu i Mitrovici sredstva su osigurana dobročinstvom nekih građana. Za kalvarijsko brdo u Slankamenu bila su priređena tri križa čiju je izradu financirao srijemski biskup Givović, ali nisu podignuta nego se čuvaju u crkvenom koru budući da su mjesto na kojem su trebala biti postavljena »iz zlobe i zavisti« zauzeli pravoslavci i ondje podigli svoje križeve. U Kamenici je križ uz javnu cestu bio podignut sredstvima koja je darovala bačvareva žena Magdalena Schneider, ispred zemunske je župne crkve bio podignut križ s likom raspeto-

⁵¹ *Kanonske vizitacije – Srijem (1735.–1768.)*, str. 3, 17, 29, 33, 37, 67, 63, 43, 75, 149, 167, 183, 219, 231, 241.

⁵² *Isto*, str. 115, 145, 163, 197, 229, 275.

ga Krista, a ispod njega kip Blažene Djevice Žalosne koji gleda na javnu cestu. U Rumi su župljani te jedan neimenovani dobročinitelj podignuli tri križa – uz Mlinarski put, kod crkve i u jednoj ulici – uz obvezu njihova održavanja i popravljavanja, u Iloku je općina postavila deset križeva, iako se križni put držao u crkvi, a u Sotu je jedan križ, »oslikan likom Raspetoga u bakru«, bio smješten kod pročelja crkve, dok se drugi, »s likom Raspetoga od dasaka«, nalazio u filijali Berkasovu.⁵³

Zaključak

Materijalne prilike u Srijemskoj biskupiji krajem 17. i početkom 18. stoljeća, te u određenoj mjeri sve do kraja postojanja samostalne Srijemske biskupije, bile su opterećene mnogim teškoćama koje su dijelom predstavljale nasljeđe razdoblja osmanske vladavine u kojemu Crkvi nije bilo dopušteno posjedovanje zemljišnih i drugih dobara kao ni gradnja i obnova vjerskih objekata. Također, pogubne je posljedice imao i Bečki rat tijekom kojega su mnoga sela bila razorena i napuštena, stanovništvo raseljeno, a zemlja je ostala neobrađena. Iako više nisu bile onako dramatično nepovoljne kao krajem 17. i početkom 18. stoljeća, materijalne prilike Srijemske biskupije ni tijekom narednih desetljeća nisu se znatnije popravile, čak ni kada su se prilike u Srijemu stabilizirale nakon sklapanja Požarevačkog mira 1718. godine te se cijela mala Srijemska biskupija našla u sastavu Habsburške Monarhije. Glavni uzroci takvom stanju nalazili su se u činjenici da biskupija u Srijemu nije imala vlastitih posjeda, da su prihodi prepoziture Kaptol bili razmjerno skromni, a da su svjetovne i vojne vlasti sprečavale biskupe da ostvare svoje pravo na ubiranje desetine. Car kao patron Srijemske biskupije i Kongregacija za širenje vjere, pod čijom je nadležnošću biskupija bila sve do druge polovice 18. stoljeća, osigurali su sredstva za pokrivanje tek osnovnih troškova kako bi omogućili život koliko-toliko primjeren službi biskupa i svećenika. S obzirom na to da se najveći dio prihoda svećenika prikupljao iz davanja vjernika, činjenice da je u Srijemskoj biskupiji bilo razmjerno malo katolika, da je udio pravoslavnog stanovništva bio značajan te da je stanovništvo uglavnom bilo siromašno, značajno su utjecale na prihode klera, a budući da se materijalne obveze koje su vjernici imali prema svojim župnicima tijekom cijelog promatranog razdoblja nisu znatnije povećavale, može se zaključiti da su prihodi župnika rasli sukladno porastu broja vjernika. Tako su, primjerice, kanonske vizitacije 1735. i 1743. godine zabilježile povećanje broja katolika koji su doselili iz Hrvatske i Bosne te »koji još uvijek dolaze iz Bosne«, a veći broj katolika zabilježen je i 1746. godine u Slankamenu, Irigu i Banovcima.⁵⁴ Iako se prihodi klera u Srijemskoj biskupiji mogu smatrati skromnima, oni su, barem od sredine tridesetih godina 18. stoljeća, ipak bili stalni i uglavnom sigurni, a svećenstvu su osiguravali životni standard koji je nadmašivao životni standard većine vjernika. Vjerske objekte u Srijemskoj biskupiji nerijetko su podizali sami vjernici ili su se njihova izgradnja i opremanje financirali iz prikupljene milostinje. Stoga ne čudi da su takve bogomolje bile manjih dimenzija, ponekad izgrađene od jeftinijega materijala te su bile vrlo skromno

⁵³ *Isto*, str. 133, 167, 183, 201, 253, 149, 201, 219, 267, 281.

⁵⁴ *Isto*, str. 37,49, 69.

ili nikako opremljene. Pojedinačnih slučajeva darivanja crkava u izvorima je zabilježeno razmjerno malo, a uglavnom se radilo o vojnim časnicima, vlastelinskim i državnim činovnicima ili uspješnijim obrtnicima koji su jedini bili u mogućnosti izdvojiti sredstva za tu svrhu.

Nezadovoljavajuće materijalne prilike bile su jedan od razloga zbog kojih je došlo do kanonskog ujedinjenja Srijemske i Bosanske ili Đakovačke biskupije 1773. godine. Na to je upozorio i tadašnji bosanski ili đakovački biskup Josip Antun Čolnić (1751. – 1773.) koji se protivio sjedinjenju, ne želeći preuzeti administraciju još i Srijemske biskupije, smatrajući da bi mu bila samo teret, pogotovo s obzirom na njen mali broj vjernika, na činjenicu da nije imala gotovo nikakvih biskupijskih institucija te da gotovo nije imala pokretne i nepokretne imovine.⁵⁵ Ali više su crkvene vlasti upravo zbog ovakvih okolnosti te procjene da je Srijemska biskupija preslaba za samostalano funkcioniranje, njezino kanonsko sjedinjenje s Bosanskom ili Đakovačkom biskupijom smatrale najboljim rješenjem.

Summary

FINANCIAL SITUATION IN THE DIOCESE OF SYRMIA AT THE END OF THE SEVENTEENTH AND DURING THE EIGHTEENTH CENTURY

In order to properly investigate history of ecclesiastical institutions of the Catholic Church and religious history in general it is necessary to have a clear picture about financial circumstances of clerics and possibilities of standard cult services. Therefore, one should investigate benefices, bishopric properties as well as income of bishops and lower clergy, together with properties and revenues of local churches and other sacral objects, taking into account their number and condition. The Council of Trent established a number of ordinances in order to maintain dignity and authority of priestly service among which it was emphasized that priests should have substantial financial support and income. Situation in the Diocese of Syrmia was particularly difficult during the first decades after liberation from the Ottoman rule, which was result of heavy war damages. Moreover, sparse population, small number of parishes and Catholics in comparison to a relatively great number of the Orthodox believers, together with general poverty influenced greatly financial situation within the Diocese of Syrmia. Furthermore, bishops of Syrmia did not have any landed property within the borders of the Bishopric, they did not have cathedral or chapter, and though they had right to collect tithe this privilege was not carried out. Therefore, revenues of Syrmia bishops mostly consisted of petty profits from praepositus office of Chapter and yearly imperial salary that was paid instead of tithes. Situation was particularly difficult for parish priests since their parishes were mostly occupied by Franciscans. During the next period the circumstances improved, especially after the Treaty of Passarowitz (1718) when entire Diocese of Syrmia came under the rule of the Habsburg Monarchy. After this bishops of Syrmia were able to visit regularly their diocese and reside

⁵⁵ F. HERMAN, *Sjedinjenje biskupija bosansko-đakovačke i srijemske*, str. 17, 18.

there. Still, financial situation of local parish priests remained modest – since they did not have any secure revenues, they depended on donations of believers. Similarly, income of local churches was modest because these churches also did not have any landed property and they were maintained from charity and other donations from the local communities. Such inconsistent financial support reflected on the architecture of local ecclesiastical objects – churches were relatively small, built out of cheap materials and relatively poor regarding interior decoration. However, from the mid eighteenth century all the parish priests had their own parish home, and almost all Catholic settlements had churches or chapels with local cemeteries. Such unfortunate financial situation finally led to the merging of the bishoprics of Syrmia and Bosnia (i.e. Đakovo) which happened in 1773.

KEY WORDS: Diocese of Syrmia, end of 17th beginning of 18th century, bishops' income, priestly revenues, church buildings.